

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԲԵՌԵԽՍՍԵԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԼԵՋՈՒԻ ՄԵՍԻՆ

2.

(Շարտանակալի խնդիր)

19. — Մեր հանքաբանական լեզուի դժուարութեանց մին է այն կէտը որ՝ մինչ եւրոպական գիտութիւնը ամէն տեսակ քարանուն կը կազմէ պարզ գերմ. -it-, գլ. -ite աւարտով, մենք ստիպուած ենք բարդել -աւ բառով (— բայց նոյնպէս գերմ. -stein, երբ գերմ. լեզուաւ բառ մը կը կազմուի): Դժուարութիւն մը չէ այս, ցորչափ առանձին բառերն ի նկատի կ'առնուին: Սակայն յաճախ կը ծագին դժուարութիւններ, երբ հարկ ըլլայ օրինակի համար գերմ. գիտութեան ընծայած՝ քարային պէսպէս բաղադրութեանց, խաղող տեսակներուն եւ նմանեաց համադրոնք ստեղծելու համար՝ գիմել բարդութեանց եւ նման կազմութեանց: Դժուարութիւն է այն պարագային ալ, երբ եւր. գիտութիւնը մինչեւ անգամ յիշեալ -it-, -ite աւարտը

գիւղորէից, որը ի Շամալույ թեմի, զբոլում (Տիխիս 1896, էջ 186—187) գրում է.

«Փախրաբիւլ գիւղի մօտ գէպի Աղու գետը նոյրլ անտառի մէջ զառիվայր լանջումն է հին աւերակ մացառապատ, հասարակ քար ու կրով շինած վանք Միլու վարդապետ անուամբը»:

Ենթադրելով, որ Միլու վարդապետ «գուցէ Միլայէլ վարդապետ լինի», Սմբատեանը շարունակում է.

«Ըստ աւանդութեան կողմանց Միլայէլ վարդապետին պատեղ ծառի վրայ միլայէլ, բեւեռելով նահատակել են պարսիկները»:

Մերոյդ արք. Սմբատեանը վանքի սեղանի վեմարի շրջապատը փորել տալով գտնում է արձանագիր ունեցող բազմաթիւ խաչքարեր, որոնցից առաջինը մեր նիւթի տեսակետից ամենահետաքրքրականն է: Նրա վրայ կարդացւում է.

«Միլայէլ երեց. թվ. ՌԿԸ»:

Արդեօք այս Միլայէլ երեցն է Միլայէլ վարդապետը, որին միլայէլ նահատակել են, արդեօք նոյն անձն է Միլու բառն կամ վարդապետը, արդեօք վանքը կրում է արեղահալածի անունը, թէ այն գրումը սովորական ճիշտութեամբ բեւեռագրեցանքից մէկէ անունը (հմտ. Գարաշահյան, 455, Տաթևացի բեւեռագրեցող անապատաւոր մասին պատմաբան), դժուարանում ենք որոշ բան ասելու: Սակայն ուշադրաւ է երկու հանգամանք: Փախրաբիւլը գտնուում է Շամալու թեմում, որ նախկին Աղուանից աշխարհի մի մասն է: Իսկ, ինչպէս պատմում է Չաքարեան, Միլայէլ նոյնպէս Աղուանից երկրից էր: Երկրորդ՝ վերոյիշեալ խաչքարի տարին, այն է՝ ՌԿԸ = 1619 թուականը համապատասխանում է անդադապետի ժամանակին:

կրկնել պէտք տեսած է: Հայերէնի մէջ -աւ կրկնել գրեթէ կարելի չէ, կամ գոնէ շատ անյարմար բառակազմութիւնը կը ծագին: Առնունք պարզ բառ մը՝ granit, որուն մասին խօսեցանք (§ 8), կազմուած լատին granum (հատ, հատիկ) բառէ, որ պատշաճօրէն թարգմանուած է հարաւար: Տակաւին կարելի է granilite ալ փոխադրել հարկաւոր (1, 2): Բայց արդէն դժուարութիւն ունի granilite, բառ մը՝ զոր 1 միայն գրած է եւ թարգմանած «հատաքար, հատաւոր գրանիտ». վասն զի բուն granit 1 կը գրէ միայն «գրանիտ», կրնար հոս «հատաքար, գրել: Արդ թերեւս ասոր ալ կրնանք ձեւ մ'ընտրել՝ օգնութեան առնելով հարկէ ձեւը եւ գրել հարձաւոր: Սակայն կայ վերջապէս նաեւ granitite մը, զոր 2 միայն գրած է բառաշարքին մէջ: 2՝ ինչպէս տեսանք, զgranit կը փոխադրէր «որձաքար» հետեւաբար granitite փոխադրած է «սեւ միքայախառն որձաքար, որձաքար». — այսինքն ուրեմն -իթ (= -ite) եւրոպական աւարտով: Եթէ հետեւինք այս շաւղին՝ վերոյիշեալ բառին ձեւն ըլլալու էր ուրեմն «հարձաւորիթ»: Առնունք ուրիշ պարզ բառ մ'ալ porphyre, որ բացի պորֆիրէնէ, թարգմանուած է ինչպէս խաչաւոր (ԳԲ, 1, 2 եւն), նոյնպէս եւ աւելի ձերանի +աւ, ձերանեաւոր (Ք, Մ, 1, 2 եւն): Բայց արդ առնելով վերջին ձեւս՝ նոյն իսկ պարզ porphyrite դժուարութիւն կը յարուցանէ (— porphyritic փոխադրած է 2 «պորփիրական, կարմրաքարային» եւն): Այս եւ նման պարագայից՝ եւր մը կրնայ ընտրուիլ -ի ձառնիկը, եւ հետեւաբար գրել granitite հարձաւոր, porphyrite ձերանեաւոր, quartzite որձաքարի եւ նմաններ: Տարբեր բան է, եթէ նախընտրենք եւրոպական -իթ, որ ի հարկէ հայերէն բառերուն ծայրը տարօրինակ բան մըն է, բայց գործածուած է՝ ինչպէս յիշեալ -իթ = -ite. բայց տարբաբանականաց մասին քիչ մ'եղբ: Այսու հանգեւրդ պէտք էր թերեւս աւելի պատշաճադոյն ձեւեր գտնել: — Հայերէնի մէջ կարելի է պատշաճեցնել այն համառօտութիւններն կամ բառամփոփումներն, զորոնք կը գործածեն եւր. գիտնականը. օրինակի համար granophyre՝ «գրանիտ» եւ «պորփիր» բառերէ ամփոփուած: Մենք ալ կրնանք ըսել հարձաւոր, եւ նմաններ:

Գերմ. Schiefer, գլ. schiste փոխադրուած են իւրեւր (ն, Մ, 2 եւն) եւ հերթաւոր (Ք, 1, 2 եւն). երկուքն ալ յարմար բառեր: Բայց արդ մանաւանդ գերմ. բառը յաճախ բարդութիւններ կը կազմէ, եւ մենք պէտք ունինք կարճ ձեւի մը, այն է՝ պարզ հերթի, որ իմաստի որեւէ հոմոթիւն չի պատճառեր: Անշուշտ հայերէնի մէջ կրնանք ի

վերջոյ ըսել օրինակի համար փայլեր¹, փայլեր², փայլեր³, փայլեր⁴ (կամ փայլեր⁵)³, եղջերափայլեր⁴ (կամ հոմափայլեր⁵)⁴, հերյափայլեր: Բայց ըստ ինքեան լեզուական անհարթութիւն մըն է այս, եւ «կաւաքարի հերձաքար» (կամ թերթաքար) «կրաքարի հերձաքար» եւ նմաններ վայելուչ ձեւեր չեն: Քիչ մ'աւելի վայելագոյն է թերեւս ըսել «կաւաքարային, կրաքարային եւն հերձաքար»: Յամենայն դէպս լաւագոյն է, եթէ կարելի է, - Կաւաքարային փայլեր⁵ եւ այսպիսի կրկնութիւններէն խորշել: Արդ ինչո՞ւ չհետեւինք հոս գերմ. գիտութեան եւ հայերէնի ոգւոյն աւելի համեմատ՝ կաղմելով բարդութիւններ աւելի պարզ - հերյափայլ ձեւով: Բայց ինչո՞ւ չգրելով: Կարծենք թէ վերոյիշեցող համար՝ կարելի է գրել՝ փայլեր-հերյափայլ (գերմ. Glimmerschiefer⁵). — փայլեր-հերյափայլ, նաեւ փայլեր-հերյափայլ (գերմ. Chloritschiefer⁶). — փայլեր-հերյափայլ (գերմ. Tonschiefer⁷). — փայլեր-հերյափայլ (գերմ. Kalkschiefer⁸). — փայլեր-հերյափայլ (գերմ. Talkschiefer⁹). — հոմափայլ կամ նաեւ եղջերափայլեր-փայլ (գերմ. Hornblendeschiefer¹⁰): — Վերջինս ի հարկէ աւելի լաւ է գրել «եղջերափայլ-հերձաքար» (2), եւ նմաններ՝ նաեւ միւսներու մասին, ուր հնար է:

1 Գերմ. Glimmer, գղ. mica, գրուած նաեւ «փայլեր»⁵, Բ, 2 եւն, եւ փայլ, փայլ:
2 Գղ. chlorite գրած է 1, փայլեր, փայլեր-փայլեր. Բ՝ փայլեր-փայլեր: — Տարրարանականը՝ փայլեր (Բ) եւն՝ տես յետոյ:
3 Բացի Գղ. (Tale) ձեւէ (Մ, 2 եւն) չտարբեր կը գրեն Գղ. փայլեր (Բ, 1, 2, Ե եւն), իսկ 1 կը յաւելու նաեւ ինքերս:
4 Հոմափայլ (1, Մ եւն)՝ ըստ գղ. amphibole, զոր Բ փոխադրած է Երկհափայլ, Ե, 1 նաեւ՝ Երկհափայլ. իսկ եղջերափայլ՝ ըստ գերմ. Hornblende (1, 2):
5 Նաեւ փայլ. micaschiste, զոր Բ փոխադրած է Բլիլլափայլ, Մ՝ փայլափայլ Բլիլլափայլ, 1՝ փայլափայլ, փայլափայլափայլ. Ս, 2՝ փայլափայլափայլ:
6 2. անգղ. chlorite slate գրած է «փայլափայլ իւրաքանչիւր» — գղ. chlorite schisteuse կամ schiste chloriteux, որոնք պէսպէս թարգմանուած են, օր. 1՝ «հերձաքարու քլորափայլ կամ կանաչաքար», «քլորափայլ հերձաքար» եւ նմաններ:
7 Կամ կաւահերյափայլ, նաեւ, ըստ Գր. Բլիլլափայլ, Բլիլլափայլ. Մ՝ «փայլ Բլիլլափայլ» — գղ. schiste argileux, նաեւ phyllade՝ զոր 1 թարգմանած է միայն «արեւաքար», եւ argilite՝ փայլափայլ 1, 2 եւն. իսկ Բ՝ փայլափայլ: — Իսկ Բոն հերյափայլ (ն եւն) ardise գրուած է յարփայլ (1, Մ). արեւափայլ (Բ, 1). Բլիլլափայլ (Բ) եւն:
8 Գղ. chaux carbonatée Camellaire. իսկ կրաքարն կաւահերձաքար կը կոչուի գղ. calschiste, զոր 1 փոխադրած է պարզ «կրահերձաքար»:
9 Գղ. schiste talqueux, նաեւ stéaschiste, զոր 1 փոխադրած է ճարպհերյափայլ, Մ՝ փայլափայլափայլ. — talcite գրած է 1, փայլափայլ, ինչպէս փայլափայլ. իսկ Բ՝ փայլափայլ. — Իսկ stéatite ամենքը՝ ճարպափայլ (2 նաեւ ճարպափայլ):
10 Գղ. amphibolite schisteuse, Ե. schistes amphiboliques. նաեւ անգղ. Hornblends schist «եղջերափայլ-

Ասոնք եւ շատ բազմաթիւ ուրիշներ չեն կրնար գեղեցիկ բառակազմութիւններ համարուիլ. սակայն յաճախ գոհ ըլլալու նշք, եթէ բառերն երկգիծի, անորոշ ու անճշգրիտ չըլլան:

20. — Իրապէս գեղակերտ բառ մըն է հրապ. pyroxèneի համար (Բ), իբր «հրազուրկ». անոր համար Մ աւելի կ'ուզէ կարգաւ հրապ. (հրապ.), թէեւ վերջինս աւելի angiteի համար գրուած երեւայ (Գ, 76): Երկու բառերս ալ նոյն տեսակի քարի մը տարբերակներ ըլլալով՝ երկուքն ալ պարզ հրապ. կոչած են շատերը (Բ, 1, 2 եւն), իսկ Ե (էջ 63) «հրապ. հրապ.»: Սակայն միշտ անյարմարութիւն մըն է կրկին բառեր՝ թէեւ շատ նման քարերու համար՝ միեւնոյն բառով թարգմանել, եւ օրինակի համար գերմ. Angittranchyt եւ Pyroxentranchyt տարբեր քարային բազալթութիւնները ստիպուած ըլլալ թարգմանել միայն «հրապ. խտաքար»: Կամ պէտք է հրապ. հրապ. զանազանութիւնը ճիշտ պահել, որ սակայն շատ դոյզն տարբերութիւն մըն է, չփոթութեան առիթ, կամ հրապ. հրապ. — Իսկ «հրապ.», կարելի չէ, վստիկ ասի արդէն սեպհակնուած է Pyropeի (ն, Բ, 1, Մ եւն): Լաւագոյն է, Angiteի համար տարբեր բառ մը գտնել: Այս բառը յօրինուած է յն. angē (այգ, փայլուն, լոյս, շող, պայծառութիւն) բառէն, հետեւաբար այս մտքը բառով մը բացատրելու է: Սակայն լոյս, փայլ, շող եւն բառերով կազմուած են արդէն ուրիշ հանքաբանական բառեր: Անոր համար նախընտրելի է տարբեր բառ մը, որով որեւէ ուրիշ բառակազմութիւն մը չկայ, օրինակի համար փայլ-արմատը, ուստի փայլափայլ (ն), կամ երբ ուրոյն գործածուի՝ փայլափայլ:

Նոյնպէս Diorite յարմարօրէն թարգմանուած է Զարափայլ (Բ, 1, 2 եւն). — նուազ յարմար է Ս.ի գրածը (էջ 130 եւն)՝ «Յայտաքար», Արդ նաեւ ասոր տարբերակ բառը Diabase, որ առնուած է յն. diabasis (անցք, անցում եւն) բառէն, թարգմանուած է նոյնպէս Զարափայլ (Բ, 2 եւն): Միայն 1 տարբերութիւն մը գրած է, եւ այն՝ diabase բառը կրկին իմաստով, 1. «Անցիկ. միջատ երկթեւ. 2. հր. = Diorite». թէեւ 1 այսպիսով «զատաքար» գրած կ'ըլլայ նաեւ ասոր համար, սակայն 1 ունի յաջորդ բառերս ալ (diabasique, տգ. [= քիմ.] երկտակ, երկտակային). — «Diabasophyre, եր. (= երկրա.) երկաթապարփիւր, պարփիւր երկտակ». — «Diabaspreckstein, եր. անցիկաձիւթաքար. Ժայռ հիմնային ապակեւեղիւն: Ուրեմն առնուած է մերթ քիմիա Բլիլլափայլ (2). իսկ Hornblende granite փոխադրած է 2՝ «եղջերափայլ-քար»:

կան baseի մոզք (= քիմիկ. զոր և կը թարգմանէ «տակ, հիմք»): Եւ մերթ հանքաբանական մոզք («անցիկ»): Անշիլյա մանայն դէպս յարմար ձեւ մըն է, ուստի նոյնը կրնայ պահուիլ Diabaseի համար:

Ըստ իւր յունական կազմութեան՝ Hypersthène կը նշանակէ «ուժգնագոյն, գերակար, գերազոր», եւն, եւ Hypersthénie իբր ակտաբանական բառ կը նշանակէ «հիւանդագին գերագրգռկենսական գործունէութիւն, զոր և թարգմանած է «գերազորութիւն» 2՝ «մակազորութիւն»: Իսկ իբր հանքաբանական բառ Hypersthène յորջորջանք եղած է հանածոյի մը, որ վերը յիշուած փշտիկի (angite) ազգակից է, եւ իւր տարբերակներն են, Լաւիտ (Paulite, և «պողոսաբար») եւ «Լաբրոդորիտ Լաբրո» (գերմ. Labrodorische Hornblende = Hypersthenfels, գլ. roche d'hypersthène, hypersthénite), անգլ. Hypersthene իբր հանածոյ փոխադրած է հայերէն 2՝ «Լաւիտ» — իսկ և կը գրէ միայն Hypersthène, հփ. Գերսթեն-Լ. գոյացութիւն յորում վերին բուրգն բերեղաց աւարտի անձուկ երեսօք»։ Բ չունի այս բառը, բայց ունի Disthène, զոր թարգմանած է «Լիւն-լիտ» (այսպէս կոչուած, «վասն ունելոյ զկրկին զօրութիւն ելեքտրական»)։ նոյնը՝ 2 «Լիւն-լիտ, Խ-ժաւար (վերջինս = Cyanite, և «խաժիտ», քիմ.) պաղլեղածին սիլիկատ մը, որ անհաւասար կարծրութիւն ունի՝ երկու տարբեր ուղղութեամբ»։ Իսկ և «Disthène, հփ. Լիւն-լիտ, հանք ինչ» (այլ է Disténie մփ. Երկ-լիտ-Է, սեռ պատենաթեւ միջատաց)։ Որչափ ալ պէտք ենք զանազանել յն. stenòs (նեղ եւն, տագնապեալ եւն) եւ sthenòs (ոյժ, կարողութիւն, զօրութիւն) բառերը, կը կարծենք թէ լաւ յորինուած են Գերսթեն-Լ եւ Երկ-լիտ-Է բառերը. եւ ասոնք կրնային նաեւ երկու իմաստով գործածուիլ (ուստի = «մակազոր» եւ «կրկնազոր»)։ Հայ անշիլյա բառը՝ թէեւ աւելի stenòsի կը համապատասխանէ, բայց աւելի ընդարձակ առումով է (ած. եւ գոյ.) եւ բացի նեղութեան՝ ունի նաեւ գերագրգռութեան (կարօտ եւն) իմաստը։ Մենք մինչեւ անգամ կը նախընտրենք այս բառերը, որոնք հոմութիւն չունին, մինչդեռ «Լիւն-լիտ» կրնայ պէսպէս իմաստով առնուիլ բնականապէս։ Եթէ այս բառերուն հայացումները շատ գոհացուցիչ չեն, առաւել եւս չեն կրնար ըլլալ այնպիսիներուն՝ որոնք առնուած գիտական հին լեզուէ՝ իրենց նիւթական իմաստով որեւէ գոհացուցիչ թարգմանութեան հնարաւորութիւն չեն բնծայեր հանքաբանական տեսակիտով։ Օրինակի համար épidot եւ péridot այնպիսի բառեր են, որոնց յունական սկզբնականները բոլորովին

ընդհանուր նշանակութիւն ունին (առաջինը իբր «պարգեւատուր, ընծայատուր» եւն. բայց նաեւ «աճող» եւն. երկրորդը՝ «բաշխող, երաշխաւորող, գրաւ դնող» եւն)։ Անշուշտ կարելի է՝ մեր յունաբաններուն ոճով կազմել օրինակի համար՝ Եպի-դոտ (յն. épi-dotes), եւ պարի-դոտ (յն. peri-dotes) կամ նմաններ։ Բայց ասոնք ալ հանքերու հետ առնչութիւն չունին։ Անոր համար Բ գրած է առաջինը պարզապէս Եպի-դոտ (Ա, 771)։ Սակայն Péridotի մասին երկար ալ խօսելով (Բ, 298), գրած է անոր տարբերակներու բառերը՝ Ուլիտ (Chrysolithe), Չիւլիտ (Olivine) իսկ քարերէն «ոմանք են կանաչ գեղնագոյն, եւ այդ է բուն Péridot», բայց եւ ասի ուրոյն անուանակոչութիւն չէ ստացած։ Լ առաջնոյն համար կազմած է յիշեալ ոճով բառ մը. «Épidote, հփ. Եպի-դոտ. ազգահանքի» — «épidosite, հփ. Եպի-դոտ-ի», Այս «մակատ» ընդունած է նաեւ 2 իբր կարծ ձեւ մը։ Այն ատեն կը սպասուէր որ péridoteի համար ալ ստեղծուէր նոյնպէս «պարատ» կամ նման բառաձեւ մը։ Բայց և գրած է միայն տարբերակը՝ Չիւլիտ. հն. Olivine, իսկ 2 գրած է. «Peridot, գ. Chrysolite. — Peridotite, գ. Կրիտիտ-ժաւար, հփ.»

Է.

21. — Երկրախօսական երկերու մէջ համեմատաբար նուազ են տարրաբանական բառերը։ Նիւթը շատ աւելի ընդարձակ, եւ տարրաբանական բառամթերքը չափազանց ծոխ ըլլալով, իթ է նաեւ թեթեւ համեմատական հայեցումաճք ուղեկից գրել, հատորիկ մը պէտք պիտի ըլլար։ Մենք ունինք նաեւ հատորաւոր երկեր, օրինակի համար՝ Լ. Մ. Գոլշտեյն-Կոնհատոր «Տարրաբանութիւն»ը (Վենետ. 1870, Ա.—Գ.)։ — Լ. Պաւլոս Վ. Գաֆ-Նիկ երկամասնեայ «Նոր Տարրաբանութիւն»ը (Վենետ. 1891) եւ նման երկեր, զորոնք չենք յիշեր, նոյնպէս բժշկականք եւն։ Թէ ասոնց եւ թէ յիշեալ Բառագրոց մէջ (ծոխ են մանաւանդ և եւ 2) հազարներով են տարրաբանական բառաձեւերը։ Ընտրելով քանի մը կէտեր՝ կ'ընենք հետեւեալ դիտողութիւնները։

Արդէն Մ իրաւամբ դիտած էր (Գ, էջ Բ—Գ) թէ աննպատակ բան է քիմիական բանաձեւերը եւ ձեւանիշները (formule) անգամ հայացնել։ Ասի գրեթէ նոյն է թուաբանական ձեւերն ու թուանշանները փոխելու հետ։ Օրինակի համար աննպատակ է ջրոյ բանաձեւը գրել «H²O» փիւ. H₂O միջազգային ձեւին։ Գաղղիացիին կրնայ argent ըսել, գերմանացին Silber, միւս ազգերն՝ իրենց լեզուի

յատուկ բառով, բայց ամենքը կը պահեն ընկալեալ համառօտագիծը Ag., իսկ Հայը արծաթ ըսելուն համար՝ պէտք չկայ որ անպատճառ «Ա» համառօտագիծը ստեղծէ: Գոթախտաբար ք, Գ (= Գաֆթառեան) եւն՝ ծայրէ ծայր հետեւած են այս հայացման գրութեան, որով այդ մատենաներուն պարունակած բանաձեւերուն գործածութիւնը յաճախ մեծ դժուարութեանց առիթ կ'ըլլայ: Այս կէտը յամենայն դէպս պէտք է որ բարեփոխուի:

Խնդիր մըն է դարձեալ՝ պէտք թարգմանել նաեւ այնպիսի բառեր՝ ինչպիսի են օրինակի համար brome (թահ կամ թահլ՝ ք, Գ, նաեւ Լ, Չ եւն, բայց Լ բարդութեանց մէջ աւելի «բրոմ»): — baryum (կըռն՝ ք, Գ, Չ եւն, Լ «բնաթառնէր»): — cyane (կա՛ն՝ ք, Գ, Լ, Չ եւն. ն «կապուածին»): ԳԲ «թառ, թառա՛ն»): — fluor (թոր կամ թորլ՝ ք, Գ, Լ, Չ եւն. Չ նաեւ «փոր», ԳԲ «ժլոր»): — iode (յա՛նլ՝ ք, Գ, Լ, Չ եւն. ն «յովդ», ԳԲ «եռոյն եւն»), եւ նմաններ, մինչդեռ պահուած է chlore (չլոր, ամենքը, ք «բլոր», բայց Լ, Չ նաեւ «թալ») եւ ուրիշներ: Ասոնց իւրաքանչիւրէն կը կազմուին բաղմամբիւ՝ երբեմն հարիւրաւոր՝ բառեր, որոնք տարրաբանական գրութեան մը կերպարանքը լինովին այլափոխ կ'երեւցընեն: Բայց քանի որ ասոնց գոնէ ոմանք յաջող կազմուած են եւ արդէն բաւական տարածուած, կարելի է որ վերջնական ընդունելութիւն գտնեն: Այս եւ ուրիշ խնդրոց մէջ էականը ճշգրտութիւնն է, բայց նաեւ ընդհանուր միակերպութիւն եւ հաւանութիւն գտնելը: Այս տեսակիտով չենք բաղձար որ աւելի ընդհանրանայ այն ոճը, որ մեր քիմիաբանական գրութեանց մէկ մասին բոլորովին անբնական հայերէնի մ'երեւոյթ կու տայ, եւ որմէ ղիւրիկն է խորշիլ: Բացատրենք այս կէտը քանի մը խօսքով:

Ալերոյիչեալ եւ նման գրութեանց, նոյնպէս բառագրոց մեծ մասին հիմն ու առաջնորդն եղած է գաղղիներէն լեզուն: Արդ այս լեզուին քիմիական անուանակարգութիւնը կամ բառացանկը (nomenclature) — իբր արդիւնք բաղմամբիւ գիտնոց ճգանց — հիանալի ճշգրտութիւն ունի, բայց բնականապէս ձեւուած է այն լեզուին ոգւոյն համեմատ, որ չունենալով բառակազմութեան կամ բառաբարդութեան դիւրութիւնը՝ ստիպուած էր ամենայն ինչ ճշդել՝ ինչպէս նախդիր նոյնպէս յետագիր մասնիկներով եւ բնականապէս յետագաս յատկացուցիչներով ու ածականներով: Այս գրութեան, որ յարմար է բոլոր լատինասեր լեզուաց, մասնական կազմութեան առաւելութիւններն ընդգրկած են նաեւ բոլոր այն լեզուները (անգլ., գերմ. եւն),

որոնք այլուստ բառակազմութեան դիւրութիւն ունենալով՝ ուրիշ կէտերուն մէջ ընթացած են՝ իւրաքանչիւրն իւր լեզուին ոգւոյն համեմատ: Հայերէնի մէջ ալ աւելի յարմար էր հետեւիլ գոնէ խառն գրութեան մը, աւելի գերմանականին եւ անգղիականին: Ասոր հակառակ ունինք գրութիւններ, որոնց մէջ գաղղիականք ամէն քայլափոխին լիակատար սարկութեամբ օրինակուած են՝ գրքին մէկ ծայրէն մինչեւ միւսը: Ք.ի քով նուազ զգալի է այս. որովհետեւ գրուած է գրաբար լեզուաւ եւ յետագաս սեռականներն ու ածականներն նուազ անբնական կ'երեւան: Բայց օրինակի համար Գ.ի դորժ՝ գրուած աշխարհաբար լեզուաւ՝ ծայրէ ծայր հետեւած գաղղիական գրութեան, ամէն քայլին ընթերցողին առջեւ կարծես խոշորգոտ մը կը յարուցանէ: Առնունք օրինակի համար պատահական էջ մը (Ա, 177), ուր խօսելով արծաթ ստանալու Սաքսոնեան գրութեան վրայ, կը գրուի թէ «արծաթը հանածոյէ մի կը հանեն որ կը բաղկանայ ի թթֆոնի երկաթի» (= sulfure de fer), ի թթֆոնի պղնձի» (= sulfure de cuivre) եւ ի թթֆոնի արծաթի» (= sulfure d'argent): Այս հանածոն կը փոխադրենք եւ խառնելով չլորնի՝ չափի հետ (= chlorure de sodium) կը խորովեն զայն ցուցուցիչ հնոցի մէջ: Օգոյ առջեւ կիզմամբ թթֆոնիները (= sulfures) կը փոխարկին թթֆոնիներու (= sulfates) եւ յետիւքս հակադրելով չլորնի՝ չափի՝ վրայ՝ կը փոխարկեն զայն ի թթֆոնի չափի (= sulfate de sodium), մինչդեռ կը ձեւանան չլորնի՝ երկաթի» (= chlorure de fer) եւ չլորնի՝ արծաթի» (= chlorure d'argent), եւն: Այս ամենը՝ քանի մը տողի մէջ, իսկ ամբողջ գրքին իւրաքանչիւր էջը լի է այսպիսի կազմութիւններով: Գաղղիական գրութեան մաղաչափ ալ չչեղելով եւ պահելով իսկ հեղինակին բնորոշ քիմիական աւարտները, վերոյիշեալներուն տեղ կրնար գոնէ գրուիլ՝ երկաթաթթֆոնի, պղնձաթթֆոնի, արծաթաթթֆոնի, երկաթաչլորնի, արծաթաչլորնի եւն: Եթէ այս բառերը գրուին վերոյիշեալ տեղը՝ գոնէ աւելի սահուն հայերէն մը կ'ունենանք: Լաւ է որ Լ յաճախ ընտրած է մեր այս ակնարկած կերպը¹, բնականապէս նաեւ Չ, ինչպէս արդէն կը պահանջէր անգղիական բառամբերը:

¹ Հմմտ. օրինակի համար sulfure բառի մէջ (— զոր թարգմանած է Լ՝ «ծծմբու», ծծմբամուղղ —) հետեւեալները՝ sulfure de plomb «ծծմբուկանապար», — sulfure d'argent «արծաթածծմբուկ», — sulfure de zinc «ծծմբուկաղնի», — կամ chlorure բառին մէջ՝ chlorure de chaux, de carbone, de cyanogène, d'arsenic, de bore թարգմանած է Լ՝ «կրաքլորուկ, բնածխաքլորուկ, խաժածնաքլորուկ, արծաթքլորուկ, բորաքլորուկ»: Այսպէս շատ յաճախ:

Հարկ մը չկայ որ անպատճառ ու միշտ հետեւինք գաղղ. գրութեան: Սովորական աղը նշանակելու համար անհրաժեշտ է միշտ ըսել *chlorure* (chlorure de sodium). նաեւ պարզ *chlorure* (գերմ. *Chlornatrium*) միեւնոյն բանը կը նշանակէ: Եւ օրինակի համար Գ. Ե. յաջորդ էջին մէջ (Ա, 178) նշանակուած լուսանկարչութեան համար կարեւոր *chlorure d'argent* (chlorure d'argent), *bromure d'argent* (= bromure d'argent) եւ *iodure d'argent* (= iodure d'argent) եւն՝ հարկ չկայ որ այսպէս ըսուին, եւ ոչ ալ նոյն գաղղ. աւարտով բարդութեամբ (արծաթալորուկ, արծաթածախնուկ, արծաթամանգուկ). այլ նոյն բանը կը նշանակեն նաեւ պարզ *chlorure* (գերմ. *Chlor-silber*), *bromsilber* (կամ *bromsilber*, *Bromsilber*) եւ *jodsilber* (կամ *jodsilber*, *Jodsilber*), եւ այսպէս՝ անթիւ բառեր: Պարզ *chlorure* (*Chlor-kalium*) ալ նոյն է *chlorure de potasse* (Bromkalium) նոյն է *bromure de potasse* (Schwefelbarium, *schwefelbarium* Գ. Ե. եւն, *schwefelbarium* Լ.) ամենեւին տարբեր է *schwefelbarium* (sulfate de baryum) անուանուածէն, եւ անթիւ նմաններ: Բաց աստի յամենայն դէպս՝ օրինակի համար *schwefelwasser* (Schwefelwasser) աւելի բնական կազմուած հայերէն բան մըն է քան անոր տեղ ըսել *eau sulfurée* (eau sulfurée). եւ նոյնպէս *schwefeleisen* (Schwefeleisen) աւելի պարզ հայերէն մըն է քան *schwefeleisen* (sulfate de fer). Իսկ *schwefelkalk* (Schwefelkalk) կարճ եւ դիւրահասկանալի է, մինչ ասոր համապատասխանողն է *trisulfure de calcium sulfaté*: Այս կարգի անթիւ բառեր լեզուի մը կերպարանքը լիովին կը փոխեն: Նոյնպէս է յաջորդը:

Գաղղիներէն *acide* բառը Գ. եւ իրեն հետեւողները (Գ. եւն), թարգմանած են միշտ *acid* (acid), անոր համար որ այս բառն իբր քիմիական *acide* վերջաւորութեամբ նկատուած է, իսկ այս վերջաւորութեան համար Գ. պահանջած է *acid* մասնիկը (համար. sulfide Գ. «*acid*» Ե. եւն): Այս ըմբռնմամբ քանի որ ուրիշները (2, Լ, Գ. Ե. եւն) պահած են *acid* մասնիկը՝ «*acid*» ըսելու էին: Բայց այսպիսի իրաց

պէտք չկայ. մեր հին լեզու ալ նոյնը կը բացատրէ (համար. գերմ. *Säure*) եւ այս բառը պահած են շատերը (Գ. Ե. Լ, 2 եւն): Խնդիրը սակայն այս բառին վրայ է: Այս *acid* «*acid*» յետագայ անականչեցով ահագին քանակութիւն մը կը կազմէ, գլխաւորաբար կրկին վերջաւորութեամբ *-ique* (= *-ique*) եւ *-eux* (= *-eux*) որոնք ամէն էջին մէջ տասնեակներով կը գրուին եւ դանդաղաբար լեզուի ծնունդ կու տան: Արդ հարկ չկայ որ այս ամէնը (ի մասնաւորի *-ique* վերջաւորողները) միշտ եւ անվերջ գրուին միօրինակաբար օրինակի համար՝ *carbonique* (acide carbonique), *nitrique* (acide nitrique կամ *azotique*), *sulfurique* (acide sulfurique), *borique* (acide borique) եւ անթիւ նմաններ: Միեւնոյն աստիճանը կը նշանակեն նաեւ պարզ բառերս՝ *Kohlensäure* (գերմ. *Kohlensäure*), *Salpetersäure* (Salpetersäure), *Schwefelsäure* (Schwefelsäure), *Borsäure* (Borsäure) եւն: Ուրախ ենք որ ինչպէս Գ. Ե. եւն՝ նաեւ Լ, 2 շատ յաճախ հետեւած են այս ուղղութեան: Նշանակենք ի վերջոյ որ նաեւ Գ. Ե. եւն խորշած չեն նոյն իսկ կանգնաչափ բառաբարդութիւններէ՝ օրինակի համար գործարանաւոր տարրաբանութեան մէջ, երբ նոյնը կ'ընեն գաղղ. գիտունները, եւ անոր համար յաճախ են այսպիսի կազմութիւններ՝ «*monobromacétique*», «*méthylglycocolle*», «*diacétamide*», «*ferrocyanhydrique*», «*méthylpropylamine*» եւ անթիւ նմաններ (համար. Գ. մասն Բ, էջ 21, 58, 60, 62, 66, 84 եւն): Եթէ ասոնք կրնան գրուիլ, — եւ պէտք են գրուիլ՝ գիտութեան պիտոյից համար, — նոյն իրաւամբ պէտք են գրուիլ նաեւ առաջինները, որոնք աւելի պարզ են: Մեր գիտական լեզուն կազմելու համար առաջնորդը միայն գաղղ. լեզուն ըլլալու է. — նոյնչափ իրաւամբ պէտք ենք օգտուիլ ուրիշ լեզուներէ, օրինակի համար գերմանականէն եւ անգղիականէն:

(Շարունակելի:)

Հ. Յ. ՏԱՐԻ

1 Այսպէս ալ եղած է ուրիշ բառի մը համար. *Oxyde* (անգլ. *oxide*) շատոնց գրուած էր պարզ *oxyde* (նաեւ Գ. Ե. եւն) Գ. Ե. եւն թարգմանած են *oxyde* (oxyde) որ ինչպէս *oxyde* (oxyde) նոյնպէս *oxyde* (oxyde) այս ձեւերով՝ թէ ուղղապարհան եւ թէ արտասանութեան անակախող յանձնարարելի չեն կրնար ըլլալ: Երկուքին դժգոյն տարբերութիւնը յաճախ շփոթութեանց առիթ միայն

կրնայ ըլլալ: Լ եւ 2 թերեւս այս պատճառաւ ալ գրած են ինչպէս *oxyde*, նոյնպէս գոնէ «*oxyde*»: Այս վերջին ձեւին մէջ ի հարկէ ազդողն եղած է *oxyde* (oxyde) աւարտը պահելու հոգը: Կարծեմք լաւագոյն է *acide*, գերմ. *Säure* ըսել պարզ *oxyde*, ինչպէս արդէն յաճախ գործածուած է եւ որեւէ անձողութիւն չունի ինչպէս չունի նոյնը նշանակող գերմանականը: Իսկ *oxyde* պահել *oxyde* (կամ *oxyde*): Ասով որեւէ շփոթութեան տեղի չի տրուիր: